

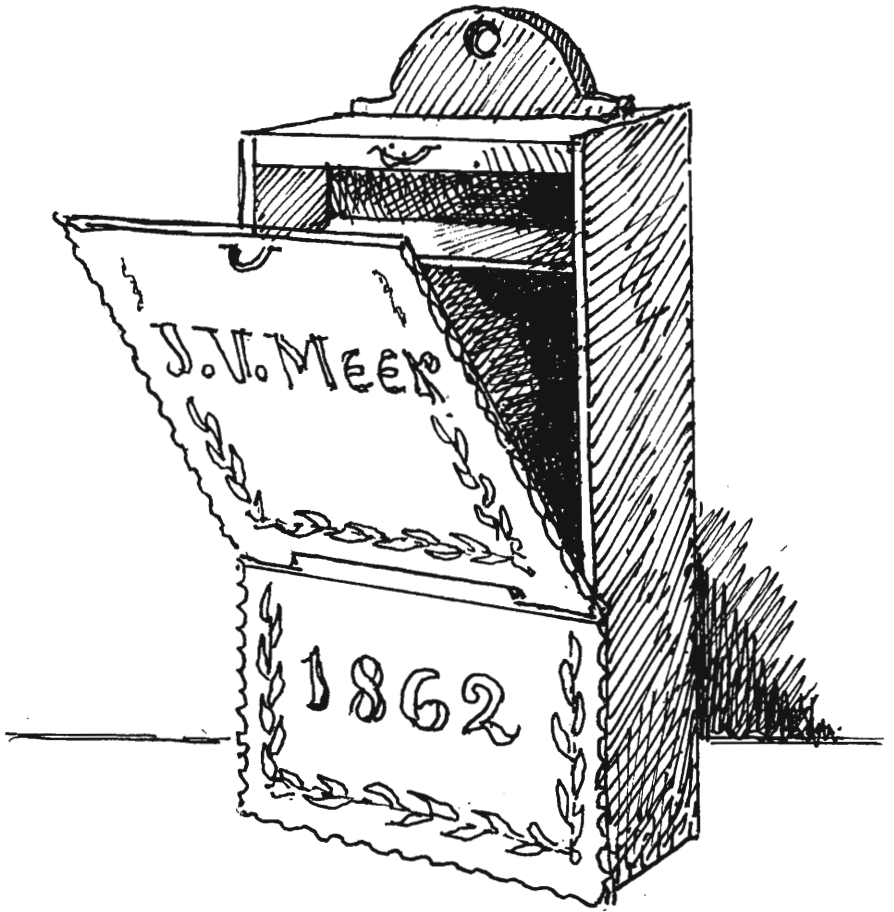
HET LAGER ONDERWIJS TE ROSENDAAL EN NISPEN VAN 1800 TOT 1920

De eerste landelijke regeling van het lager onderwijs dateert van 1801. Zij werd ontworpen door J.H. van der Palm in zijn hoedanigheid van Agent van Nationale Opvoeding. Deze wet bracht een karige financiering, een bescheiden onderwijsprogram, eisen van bekwaamheid voor de onderwijzers en een gezaghebbend schooltoezicht. Er was geen sprake van vrijheid van onderwijs. Voor de oprichting van scholen benodigde men de toestemming van de overheid. De in 1784 opgerichte Maatschappij tot Nut van 't Algemeen kreeg die toestemming altijd, maar aan katholieken, voor wie de openbare en de "nutsscholen" een onaanvaardbaar verlicht karakter hadden, werd de toestemming steeds geweigerd. Eerst in 1848 kreeg de onderwijsvrijheid een grondwettelijke basis. De aanhef van artikel 194 van de Grondwet luidde sindsdien: "Het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Reegering".

De nadere uitwerking van dit artikel geschiedde door de totstandkoming van de Wet tot regeling van het gewoon en het meer uitgebreid lager onderwijs van 1857. Deze verplichtte de gemeenten om de kosten van het openbaar onderwijs te dragen. In speciale gevallen zou het Rijk financieel bijspringen. Het heffen van schoolgeld voor het openbaar onderwijs was facultatief. Dit werkte zeer nadelig voor de bijzondere scholen die alleen door het innen van schoolgelden hun taak konden blijven verrichten. Aldus was de basis gelegd voor de langdurige strijd tussen voor- en tegenstanders van het openbaar en bijzonder onderwijs. Deze schoolstrijd werd pas beslecht door de grondwetswijziging van 1917. Het geciteerde grondwetsartikel van 1848 luidde vanaf dan: "Het onderwijs is een voorwerp van aanhoudende zorg der Regeering". Toen moest de financiële gelijkstelling van het openbare en bijzondere onderwijs nog geregeld worden bij de wet. Dat geschiedde drie jaar later middels de vaststelling van de Lager Onderwijswet 1920. 1)

School Roosendaal

In het begin van de negentiende eeuw beschikte zowel Roosendaal als Nispen over een gemeentelijke school voor lager openbaar onderwijs. De Roosendaalse school stond nabij de Vismarkt, op de hoek van de

Houten schooltas met naam van de scholier, 1862. Museum "De Ghulden Roos".

Kerkstraat en het Tongerloplein. In 1830 bestond behoefte aan "het gedeeltelijk opbouwen en vergrooten van het lokaal der Nederduitsche school." Dit werk werd op 14 juni van dat jaar voor 2200 gulden gegund aan Johannes van Laarhoven uit Raamsdonksveer. 2)

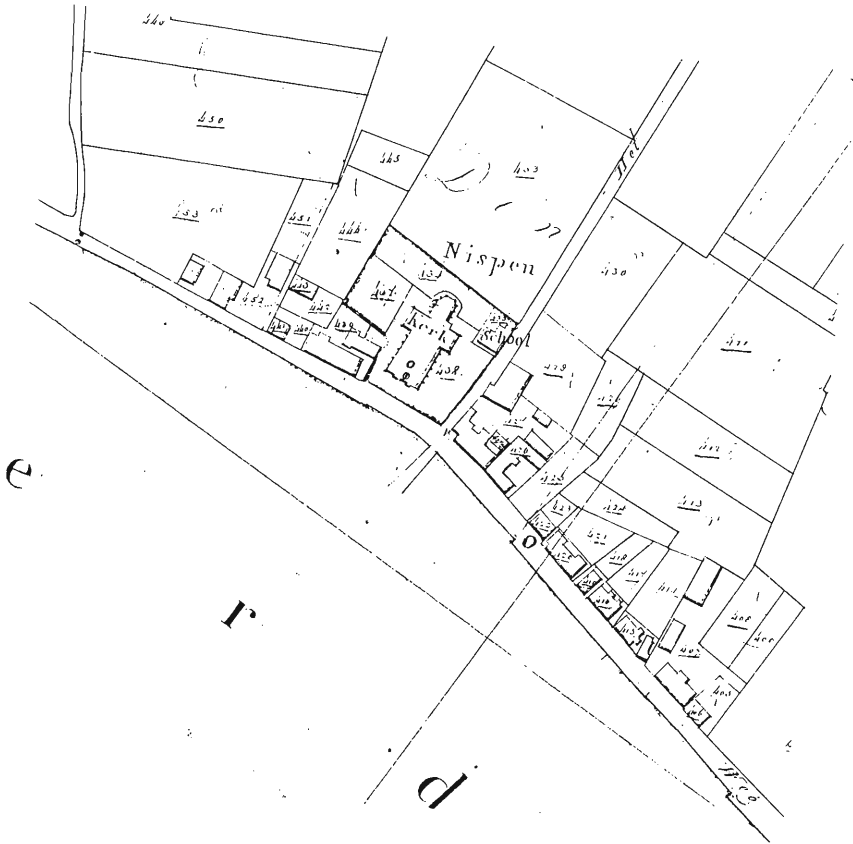

Gedeelte kadastrale kaart 1833 sectie L Gemeente Roosendaal. "Het Schoolhuis" stond ter hoogte van de huidige Vismarkt, hoek Kerkstraat/Tongerloplein. "Pastory" is nu het "Tongerlohuijs". "De R.K. Kerk" is nu bouwterrein voor de nieuwe Schouwburg De Kring. Naast het "Stadhuis" staat alleen nog de St. Janstoren. In de jaren 1834-1839 zou daar tegenaan de St. Janskerk worden gebouwd.

School Nispen

Van oudsher stond de Nispense school ter hoogte van het Kerkplein en de Heijbeeksestraat. De geschiedenis van dit gebouw is onlangs nauwkeurig beschreven. In 1588 is de school vermoedelijk door brand verwoest. Waarschijnlijk richtte men hier tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) een nieuw gebouw op. In 1794 brandden de school en de on-

derwijzerswoning geheel af: "Nadat schoolmeester Seijbel op zekere dag op den gewoonen tijd schoole is gaan gouden, dat hij toen bij de aankomst van Fransche troepen in de maand december zich uit de schoole moest verwijderen, hetwelk schoolhuis werd in brand gestookt en is afgebrand". Op 25 juni 1798 vond de aanbesteding van de bouw van een nieuwe school plaats. 3)

Detail Kadastrale kaart 1833. De oude Nispense openbare school stond zuidoostelijk achter de Nispense R.K. Kerk, aan de huidige Heibeekstraat.

Op 8 oktober 1855 vergaderde de gemeenteraad over noodzakelijke herstellingen en verbeteringen aan het Nispense schoolgebouw. In het verle-

den had men tevergeefs aan de Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant om een provinciale subsidie gevraagd. Hiertoe moest eerst het "onvermogen" van de gemeente blijken. Bovendien zou zo'n subsidie niet meer dan een derde deel van het krediet bedragen, terwijl het bestek en de tekeningen in dat geval door ambtenaren van 's Rijks Waterstaat moesten worden goedgevonden. Daarom benoemde de gemeenteraad een commissie van drie personen uit zijn midden om met concrete plannen ter tafel te komen en om het zonder bijstand van anderen te proberen 4). Haar plannen werden goedgekeurd en op 13 augustus 1856 vond de aanbesteding plaats. De school en de onderwijzerswoning bouwde de Nispense metselaar Hendrik Noldus, aan wie het werk voor 1550 gulden was gegund 5).

Meisjesschool Zusters Molenstraat 1832

Maria Raaijmakers, "kostschoolhouderes" te Etten, verzocht op 12 september 1832 aan het Roosendaalse gemeentebestuur om "eene school voor jonge meisjes op te rigten; bijzonder ten doel hebbende om ook de arme kinderen in vrouwelijke handwerken en andere nuttige wetenschappen gratis te onderwijzen". In een andere brief vroeg zij vrijgesteld te worden van "militaire inkwartiering". 6) In die periode waren immers honderden militairen in Roosendaal gelegerd wegens de gespannen verhouding tot België sinds de Belgische opstand in 1830.

Maria was een kloosterzuster van de "Congregatie van de Religieuze Penitenten-Recollectinen van de Onbevleete Ontvangenis", ook wel de Zusters Franciscanessen genoemd. Zij vestigde zich met enkele medezusters in een pand aan de Molenstraat. Dit betrof het begin van een snel groeiende kloostergemeenschap, welke zich vooral op het gebied van het bijzonder onderwijs zou gaan ontplooiën.

Het huis dat de zusters betrokken, was eigendom van de familie Van Gilse en bood aanvankelijk "een passend verblijf voor de twee juffrouwen, die tot dan toe de borduurschool hadden bestuurd". Op 3 oktober 1832 droeg mgr. J. van Hooydonk, "Administrator Apostolicus van het Kerkelijk district Breda" (het latere bisdom), er de H. Mis op 7). In 1834 openden de Zusters het pensionaat, dat aanvankelijk vijf leerlingen telde. Reeds na enkele jaren kampten zij met ruimtegebrek, zodat het bescheiden complex in 1838 werd vergroot en een jaar later van een nieuwe kapel voorzien. In 1841 en 1842 vonden zowel aan de zijde van de Molen - als aan die van de Kloosterstraat bouwkundige uitbreidingen plaats 8). De toename van het aantal pensionaires en kloosterlingen blijkt uit de gemeentelijke bevolkingsregisters: 25 in 1835, 80 in 1840, 118 in 1850 en 180 in 1861. 9)

Op 20 maart 1855 werd bij akte, verleden voor notaris J.F. van Gogh te Bergen op Zoom, de oprichting van het "Genootschap tot Opvoeding" een feit. Deze organisatie ging vele scholen van lager en uitgebreid lager onderwijs van de Zusters besturen 10).

Schoolcommissie 1858

In 1858 trad een nieuwe Wet op het lager onderwijs in werking, waarin onder meer het instellen van plaatselijke schoolcommissies verplicht werd gesteld. Op 25 mei van dat jaar ging de gemeenteraad tot de benoeming van de leden der Roosendaalse commissie over. Zij bestond uit de wethouders P.A.G. van Gilse en mr P.E.A. Janssens, het raadslid P. de Bruyn, gemeentesecretaris G. Peeters en uit J.J. Sandeling, directeur van de Franse kostschool. 11) Uit haar eerste verslag, over 1858, wordt hier het een en ander geciteerd om een beeld te geven van het destijdse lager onderwijs, zowel het openbare als het bijzondere. 12)

Joh. H. van den Bosch fungeerde als hoofd van de openbare school te Roosendaal en Franciscus L. Dekkers deed hetzelfde te Nispen. Verder waren geen andere leerkrachten aan beide scholen verbonden. Behalve dagonderwijs, werd avondonderwijs gegeven. In januari volgden 158 leerlingen dagonderwijs te Roosendaal en 87 te Nispen. Voor het avondonderwijs hielden deze cijfers respectievelijk 38 en 13 in. In juli kregen 122 Roosendaalse en 68 Nispense leerlingen dagonderwijs, terwijl toen te Roosendaal slechts zestien leerlingen de avondlessen bijwoonden. Te Nispen bestond hiervoor in de zomermaanden helemaal geen belangstelling. Kosteloos onderwijs kregen te Roosendaal 58 leerlingen in januari en 40 in juli. Voor Nispen golden deze getallen achtereenvolgens 20 en 11. Van den Bosch hield ook nog een zondagsschool voor 94 leerlingen in de winter en 76 in de zomer.

Over het onderwijs op de Roosendaalse school merkte de commissie op: "Het onderwijs in deze school gegeven, komt ons voldoende voor, vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat vele kinderen de school slechts gedurende een gedeelte van het jaar bezoeken en dus die vakken van het onderwijs, welke meer tot de regstreeksche behoefte van het dagelijksche leven behooren bij het onderwijs op den voorgrond dienen te staan; het is ons dan ook bij onderzoek gebleken, dat het schrijven, de Nederduitsche taal en het rekenen behoorlijk worden onderrigt". Aangaande het schoollokaal werd gesteld, dat het "zeer goed" was, maar "wat te bekrompen voor het aantal leerlingen, hetgeen noodwendig voor de handhaving der goede orde en voor het doelmatig onderwijs

eenigszins hinderlijk moet wezen''. Over de Nispense school valt te lezen: ''Er heerscht in de school een goede orde en daardoor vooruitgang in het onderwijs. Het schoollokaal mag om deszelfs licht- en luchtigheid uitmuntend genoemd worden''.

De dag- en kostschool van de Zusters werd als volgt beschreven: ''Het onderwijs in deze inrigting omvat alle vakken van lager onderwijs, benevens de levende talen en de verdere kundigheden die tot een beschaafde opvoeding behooren. Wij hebben ons bij onderzoek kunnen overtuigen van de vorderingen der meisjes in alle vakken, terwijl er de schrijfkunst tot eene zeldzame volmaaktheid onderwezen wordt. Ook het onderzoek in de burgerschool leverde zeer bevredigende uitkomsten op. Maar vooral onderscheidt zich de bewaarschool door den echten kindergeest die daar heerscht, door de doelmatige ontwikkeling van het verstand en door de zeldzame geschiktheid der onderwijzeressen''.

De lagere school der Zusters werd door 135 meisjes bezocht. Wie zulks kon opbrengen, moest iedere maand een gulden schoolgeld betalen. Naast overste Cath. van den Panhuijsen onderwezen nog tien zusters de kinderen. Het schoolgebouw noemde de commissie uitmuntend.

Openbare school Vughtstraat 1861

Burgemeester L.J. Schoonheyt stelde in de raadsvergadering van 22 augustus 1860 de huisvesting van de openbare school ''in de kom der gemeente'' aan de orde. Burgemeester en wethouders waren tot de conclusie gekomen, dat de oude school met onderwijzerswoning te Roosendaal moest worden afgebroken, ten einde plaats te maken voor een nieuw complex. De nieuwe school diende ruimte te bieden aan driehonderd leerlingen. In dat jaar beschikte men over 174 leerlingen 13). Volgens enkele raadsleden bleek de ruimte op de oude plaats echter te bekrompen. Men besloot niettemin tekeningen en een begroting te laten maken voor nieuwbouw op hetzelfde terrein.

Op 24 november 1860 richtten C. Laane Antoonzn. en veertig andere ingezetenen, afkomstig uit de middenstands- en zakenkringen, zich middels een uitvoerig rekest tot het gemeentebestuur. Ze toonden zich tegen het voornemen om de nieuwbouw op de oude lokatie te laten plaats vinden. 14) Het eerste argument was, dat in het verleden ''het water des loops meermalen in de onderwijzerswoning is ingedrongen'', zodat deze ''des winters zeer vochtig en daarentegen des zomers aan de onreine en ongezonde uitdamping'' van de loop is blootgesteld. Met de loop is de zogeheten Paardenloop bedoeld, een open sloot die onder meer achter

de huizen ten zuiden van de Bloemenmarkt en Molenstraat lag. Het tweede argument hield in, dat "de plaatsruimte der thans geprojecteerden school veels te gering is in verhouding der bestaande en steeds toenemende bevolking dezer gemeente, dat hierin de kinderen onzes erachtens (d.i. verwachting) niet eene behoorlijke ruimte zullen hebben, om, zoo als tot het geven van doelmatig onderwijs vereisch wordt geplaatst te kunnen worden; en uit een finantiëel oogpunt veroorloven wij ons de opmerking, dat eene behoorlijke scheiding tusschen de burgerkinderen en die der behoeftige klasse dient te bestaan". De schrijvers van het rekest opperden de mogelijkheid het huis "de Bonte Os" in de Molenstraat, nu genummerd 105, aan te kopen om daar de nieuwbouw te doen plaatsvinden. Op 3 december besloot de raad, nadat de burgemeester zich voor het oorspronkelijke plan had verklaard, de stukken ter inzage te leggen om er na twee weken over te kunnen beslissen 15). Op 17 december boog de raad zich wederom over deze kwestie. De tegenstanders van het eerste plan wensten de uitwerking van het voorstel in het rekest van 24 november. Omwonenden van "de Bonte Os" hadden zich evenwel hiertegen verklaard en kozen voor het oude plan. De burgemeester bracht naar voren, dat de pastoor van de Sint Jan, die in het huidige Tongerlohuys aan de Molenstraat woonde, met het oog op het uitzicht op zijn tuin, bezwaren koesterde tegen een gebouw met verdieping op de plaats der oude school. Tevens berichtte de raadsvoorzitter over de aanbieding van Adriaan Jongenelen namens zijn schoonmoeder Dimphna van Wezel, weduwe van Johannes de Greef, van een perceel weiland kadastraal A 295 "in de Vught". Dit zou volgens hem een geschikte plek voor de school kunnen zijn. Op 21 december hakte de raad de knoop door en koos voor aankoop van het laatstgenoemde terrein. 16)

De grond werd aangekocht voor 1760 gulden. Op 18 april 1861 werd de bouw van de school met onderwijzerswoning bij openbare aanbesteding gegund aan Mar. Hagenaars uit Wouw voor 13.445 gulden 17). Het complex werd gebouwd aan de Vughtstraat, op de hoek van de latere Ludwigstraat. Het gebouw is onlangs vervangen door een eigentijds flatgebouw.

Streven naar openbaar M.U.L.O.-onderwijs 1861, 1865

Op 20 juni 1861 dienden A. Laane en 49 medestanders een uitgebreid rekest bij het gemeentebestuur in. 18) Hierin hielden zij een warm pleidooi voor de totstandkoming van Meer Uitgebreid Lager Onderwijs te Roosendaal. Zij maakten de bestuurderen erop attent, dat dit onderwijs

mogelijk was geworden door de onderwijswet van 1857. Het omvatte de vakken "Fransch, Engelsch, Hoogduitsch, Wiskunde en hetgeen verder tot eene beschaafde opvoeding in Nederland behoort". Zij wezen erop, dat "het voor burgers van meer beschaafden stand niet verkieselijk is, dat hunne kinderen ter school gaan in hetzelfde vertrek met den grooten hoop der kinderen uit alle rangen en standen der Maatschappij", maar dat met het oog op "de aanzienlijkheid, uitbreiding en den toenemenden bloei onzer Gemeente", Roosendaal moest gaan beschikken over "eene inrigting waar men meer dan de allereerste grondbeginselen van het onderwijs leeren kan". Tot die tijd dienden de ouders die voor hun kinderen vervolgonderwijs wensten, uit te zien naar kostscholen buiten de gemeente. Weliswaar, aldus het rekest, bevonden "zich hier twee bijzondere scholen, eene voor jongens, eene voor meisjes, waar meer dan lager onderwijs wordt gegeven", maar dit bleek hun toch niet te bevredigen. Met de meisjesschool is de kostschool der Zusters bedoeld. De kostschool voor jongens betrof het "Institut Sandeling" in de Molstraat, welke een voortzetting was van de oude Franse kostschool, waarover in deze jaarboeken reeds het een en ander is geschreven. 19) Vier redenen werden opgesomd voor de oprichting van een openbare M.U.L.O. Allereerst werd de accomodatie van de beide genoemde scholen te klein geacht voor de opvang van een groot aantal externen. Ten tweede kwam het vakkenpakket niet geheel overeen met de wettelijke eisen. Ten derde konden deze instellingen, als "particuliere ondernemingen" leerlingen de toelating weigeren. Tenslotte was de meisjesschool der Zusters alleen toegankelijk voor Rooms-Katholieken. De rekestranten stelden voor "een der lokalen van de nu gebouwd worden school" te bestemmen voor het geven van openbaar M.U.L.O.-onderwijs. Volgens hen zouden het lager en het meer uitgebreid lager onderwijs onder één hoofdonderwijzer kunnen vallen, mits de "hulponderwijzers van behoorlijke actens voorzien zijn voor het Engelsch en de Wiskunde". Op instigatie van de burgemeester besloot de gemeenteraad op 12 juli dit rekest ter inzage te leggen, zonder er echter later nog op terug te komen. 20)

Vier jaar later onving het gemeentebestuur een uitgebreid schrijven van de schoolopziener in het 13e district van Noord-Brabant, A.J.L. de Roock uit Bergen op Zoom. 21) Verwijzend naar het hierboven beschreven verzoekschrift, "waarop vijftig achtenswaardige handteekeningen voorkomen", uitte hij de wens te komen tot de oprichting van een openbare M.U.L.O. te Roosendaal. Aanleiding vormde het overlijden van Jacques Sandeling op 17 april 1865, die het Institut Sandeling van zijn

broer Jean Jacques sinds 1863 had voortgezet. Hierdoor zou deze school worden opgeheven, waardoor de enige mogelijkheid van M.U.L.O.-onderwijs voor de jongens zou komen te vervallen. Uit deze brief wordt hier een belangrijk deel aangehaald: "Dat de openbare school van den Heer van den Bos niet geschikt is en ook nimmer geschikt gemaakt kan worden voor het beoogde doel, ligt geheel in de aard der school zelve. Zij is de eenige, en ook de aangewezen tot opleiding der volksjeugd. Deze bezoekt ten platten lande - en het grootste gedeelte Uwer Gemeente behoort daar toe - zeer ongeregeld en ook zeer kort de school. Stellen wij dat het kind van den geringen burgerman, den kleinen landbouwer en den handwerksman met het zesde jaar evenals van den meergegoede ter school komt, dan zal het op het tiende jaar, als wanneer de catechisatie het grootendeels aan het onderwijs onttrekt, bijna reeds zoodanig onderlegd zijn, dat het zich in zijn beperkten werkkring kan behelpen; want korte tijd nadat het de Eerste Communie gedaan heeft, wordt het tot den landbouw of op den werkwinkel gebezigd. Het onderwijs wat het verder geniet, zal zich alleen kunnen bepalen tot herhaling van het vroeger geleerde. Zoodanig onderwijs brengt uit den aard der zaak eene groote oppervlakkigheid mede, waaraan regels der taal en theorie der rekenkunde die als vaste grondslagen kunnen dienen om later wetenschappelijk op voort te bouwen, kan met den besten wil ter wereld niets ernstigs gedaan worden. 't Is maar vooruit tot dat het doel: een brief schrijven, een sommetje maken bereikt is. Klassikaal onderwijs schikt zich naar het meerendeel der leerlingen; en zoo moet het ook wezen, zal het vruchten dragen. Vandáár dat de kinderen der meergegoeden dus ook even zoo oppervlakkig gevormd worden: Hoe geheel anders is echter hun toestand, hoe geheel verschillend de tijd die zij op de schoolbanken kunnen verblijven. Ook zij komen met hun zesde of zevende jaar ter school, doch met het vaste voornemen dáár niet tot het twaalfde, maar tot het vijf- of zestiende jaar onafgebroken te vertoeven, is het al niet juist voor allen tot het laatst toe op de school der plaats hunner inwoning, dan toch zeker op eene andere waarvan de eindcursus als vervolg, als aanvulling van het geleerde op de eerste, heet te strekken." De Rook stelde tot slot voor een M.U.L.O.-school op te richten en bood de vroede vaders daartoe tevens een kostenbegroting aan. De gemeenteraad boog zich op 30 mei 1865 over de visie van de schoolopziener. De kosten, welke hijop 431 gulden per jaar had geraamd, beschouwde de raad als te hoog, gezien het "luttel getal kinderen van de burgerstand" 22). Spoedig zou zich bovendien een gelegenheid voordoen, waarbij het gemeentelijk orgaan zich gemakkelijk van de kwestie kon afmaken.

Broederschool 1865

In de vergadering van 12 juni 1865 kreeg de raad het verzoek te behandelen van J.F. Martens, broeder-onderwijzer van de Congregatie van "Saint Louis", om gratis ingebruikname van de oude openbare school aan de Kerkstraat ten behoeven van de stichting "eener bijzondere dag-school met gewoon en meer uitgebreid lager onderwijs". De gemeenteraad willigde het zeer graag in en besloot de gevraagde lokalen voor één jaar gratis te verhuren. In de memorie van toelichting liet hij opnemen: "De gemeente zal alzoo door deze verhuring geen geldelijk voordeel behalen, maar wat meer is, een inrigting verkrijgen, waarin niet alleen gewoon, maar ook meer uitgebreid lager onderwijs als Fransch, Engelsch, Duitsch als Wiskunde zal gegeven worden" 23). Zo verschool de gemeente zich dus achter het particulier initiatief van de Broeders van Saint Louis!

In het bevolkingsregister 1860-1869 staat op folio 153 van nummer 46 de "Afdeling der Vereeniging van Saint Louis, gevestigd te Oudenbosch"

BURGERSCHOOL

VOOR

R. C. JONGEHEEREN

te Rosendaal.

Op **Dingsdag 1 Augustus** aanstaande zal de **opening dezer Inrichting** in het oude Schoollocaal alhier plaats hebben. Het schoolgeld voor de gewone vakken van onderwijs met de Fransche taal is voorloopig bepaald op **f 3,—** per maand, terwijl voor het onderwijs in de Engelsche en Hoogduitsche talen en de Wiskunde nog **f 0,50** voor ieder wordt betaald. De schoolbehoeften worden afzonderlijk in rekening gebracht.

 Reflecterenden gelieven zich vooraf aan het Woonhuis aan te melden. (778)

Advertentie in "de Rosendaalsche Courant" 1865 start van de school Broeders Saint Louis in de oude Gemeenteschool ter hoogte van de huidige vismarkt.

ingeschreven op de Varkensmarkt B 4, thans Snackbar Dekkers, Bloemenmarkt 6. Op 31 juli 1865 gingen daar drie onderwijzers wonen, Willem Kuijstermans, Johannes Petrus Martens, hoofdonderwijzer, en Hendrikus de Geert, hulponderwijzer. De onderwijscongregatie was in 1840 te Oudenbosch gesticht op initiatief van pastoor Hellemons, de bouwpastoor der Basiliek aldaar. 24) De school begon met ingang van 1 augustus 1865 op te leiden. Zij stelde zich per advertentie in de "Roosendaalsche Courant" voor als "Burgerschool voor R.C. Jongeheeren".

De plaatselijke schoolcommissie vermeldde in haar verslag over 1865 onder meer met betrekking tot de nieuwe instelling 25) "De strekking der bijzondere school voor jongens is de leerlingen voor te bereiden tot hooger studiën of tot verdere opleiding voor den handel op hoogere burgerscholen of wel hen - en dit is ook de strekking der bijzondere school voor meisjes - door een zede- en wetenschappelijke opvoeding voor de maatschappij dienstbaar te maken". Elders in dit verslag merkte zij op: "Door de oprigting der bijzondere school van den heer Martens is het verlies der bijzondere school van wijlen den heer Sandeling, wat het onderwijs betreft, als het ware niet gevoeld".

De school van de Broeders zou vijf jaar lang in de oude openbare school gevestigd blijven. Op 1 juli 1870 vond in een nieuw gebouwd klooster annex school de eerste "plechtige prijsuitreiking" van de beste leerlingen plaats. Dit complex lag aan de Vughtstraat, waar thans het Roosendaalse bestuurscentrum, Stads erf 1, is gesitueerd.

In "De Grondwet" staat een geestdriftig en uitgebreid verslag. De accommodatie werd als volgt beschreven in de aflevering van 3 juli: "Het hoofd- en middengebouw is bestemd voor het godsdienstig onderwijs der mannelijke jeugd van Roosendaal, de regtervleugel bevat de woonvertrekken der Eerwaarde Broeders, terwijl de linkervleugel de klassen of leszalen voor 't onderwijs bevatten". De leerlingen hadden zich degelijk op de plechtigheid voorbereid en lieten zich door allerlei voordrachten van hun beste kant zien. De verslaggever vermeldde: "De oefeningen en voordragten in 't Hollandsch, Fransch, Duitsch en Engelsch beantwoordden ten volle aan de billijke verwachting der ouders. Sommigen zelfs muntten uit door tact en gevoel." De journalist was in extase. De nabijliggende, overige Roosendaalse scholen schonk hij evenzeer een volle aandacht: "Bij 't verlaten van het terrein viel ons oog ter linkerzijde op de gebouwen der Eerwaarde Zusters, alwaar honderden meisjes onzer gemeente eene gewenschte opleiding erlangen, alwaar de

Aanbesteding.

De Vereeniging: „**Instituut St. Louis**”
is voornemens aan te besteden op
Vrijdag den 12ⁿ Maart 1869:

Het bouwen van twee SCHOOL- GEBOUWEN met WOON- HUIS te Rosendaal.

BESTEK en TEEKENING liggen van af heden ter vizie in het woonhuis der Eerw. BROEDERS te *Rosendaal*, des voormiddags acht tot twaalf en des namiddags van een tot zeven uren.

De aanwijzing zal plaats hebben op den dag der Aanbesteding, des voormiddags ten 8 ure, en de Aanbesteding zelve, des namiddags ten 5 ure, in de oude School.

Nadere informatiën zijn, op *franco* aanvraag, te bekomen in het Instituut Sr. LOUIS te *Oudenbosch*. (55)

Advertentie in "de Grondwet" over de aanbesteding van de Broederschool "Sainte Marie", aan de Vughtstraat, thans Stadskantoor Stadserf 1.

armen en kleinen moederlijk worden verzorgd. En die twee gestichten kosten aan de gemeente en 's lands kas geen halve cent: ze zijn daargesteld door vrijwillige offers van voor het onderwijs alles veil hebbende Katholieken. Wij keerden onze blikken ter regterzijde, en ons oog viel op onze uitmuntende en voor eenige jaren gansch nieuw gebouwde openbare school".

Kosteloos onderwijs en openbare M.U.L.O.-school 1869

Zoals reeds enige malen is opgemerkt, kwamen de laatste jaren steeds twee aspecten naar voren: het splitsen van de kinderen uit de onderste lagen van de bevolking en die der beter gesitueerden, alsmede het oprichten van een school voor openbaar M.U.L.O.-onderwijs voor de laatsten. De plaatselijke schoolcommissie merkte in haar verslag over 1866 26) het volgende in verband hiermee op: "De omstandigheid dat hier geene afzonderlijke armenschool aanwezig is vermeenen wij als een der voornaamste oorzaken te mogen opgeven, waarom velen der kinde-

ren van de gegoede klasse tot de bijzondere school van den heer Martens (d.i. Broederschool) zijn overgegaan, die daarenboven een zeer goed onderwijzer is en zelfs reeds kinderen uit Wouw onder zijn leerlingen telt". Dat het bijzondere onderwijs hoger werd gewaardeerd dan het openbare, moge blijken uit de volgende passage van het verslag, welke de kwaliteit van de beide soorten onderwijs beschrijft: "Bevredigend op de openbare scholen, zeer goed op de bijzondere scholen. Het onregelmatig schoolgaan en het schoolverzuim zijn oorzaak van den mingunstigen toestand der openbare scholen in vergelijking met de bijzondere".

In 1868 bezorgden de Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant een brief van schoolopziener De Roock bij het Roosendaalse gemeentebestuur. Deze had reeds vroeger voorgesteld "te rekenen van 1 augustus 1867 de leerlingen die kosteloos onderwijs genieten afgescheiden (op afzonderlijke banken) te plaatsen" van de leerlingen voor wie wel schoolgeld betaald werd. De Roock vervolgde niettemin: "Ik zal niet behoeven te betoogen hoe liefdeloos zoo'n maatregel, hoe onpaedagogisch en hoe verbitterend zij het ook onmerkbaar in 't eerst hij op de gemoedens der kinderen werken moet". 27)

In de raadsvergadering van 12 augustus 1868 kwam de ontslaaanvraag aan de orde van Van den Bosch, het hoofd der openbare school te Roosendaal. Bij die gelegenheid stelde hij de oprichting van twee openbare scholen voor: een voor gewoon en een voor meer uitgebreid lager onderwijs. De eerste was alleen voor de onvermogenen bedoeld; de tweede zou naast het normale pakket tevens de vakken wiskunde, Frans en Duits verzorgen tegen een verhoogd lesgeld. Men zou aan de Broeders per 1 november 1869 de huur van de aloude school aan de Kerkstraat kunnen opzeggen om daarin de "armenschool" onder te brengen. 28) De gelegenheid deed zich thans voor om in de plaats van de te pensioneren hoofdonderwijzer twee leerkrachten te benoemen. Een der raadsleden merkte letterlijk op: 11) Aan de afscheiding komt hoe langer hoe meer behoefte. Niet alleen omdat de gedurige omgang der kinderen der burgerklas met de armenkinderen zeer nadeelig werkt op de spreekwijze en het gedrag der eersten, maar ook vooral omdat het onderwijs, zoals dat aan de kinderen der burgerklas behoort gegeven te worden die afscheiding gebiedend worden". De kwestie werd aangehouden.

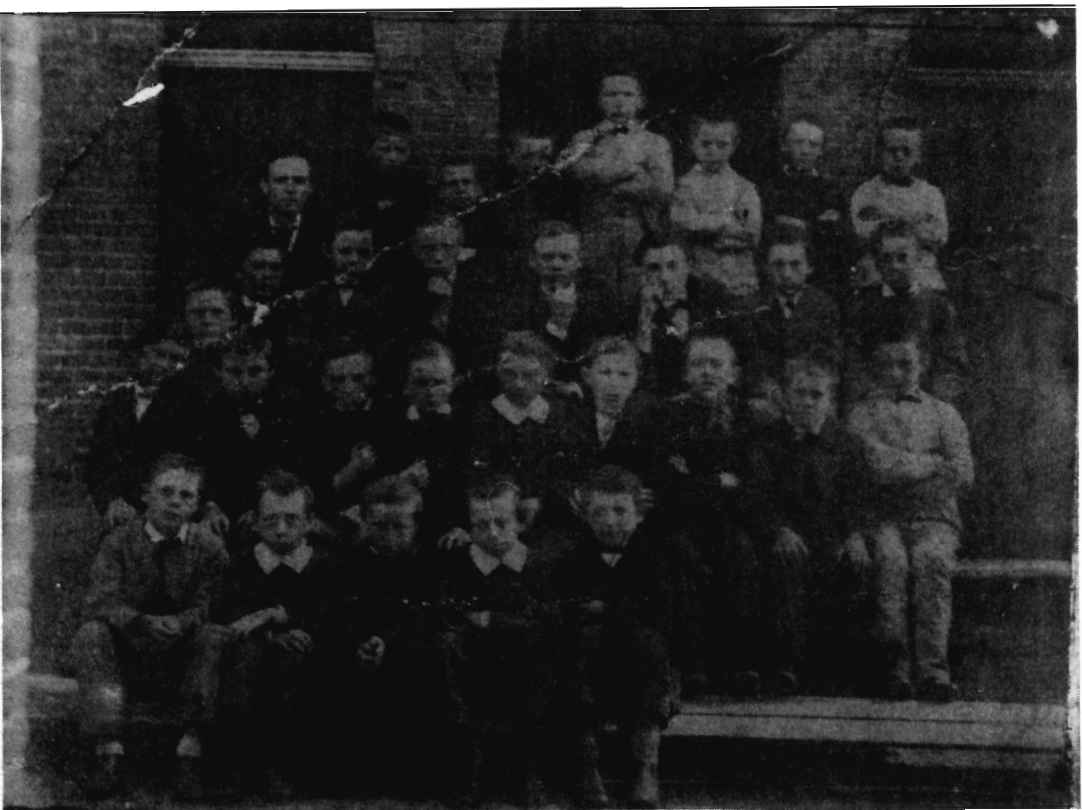
Reeds op 24 augustus 1868 stelde de raad echter een regeling van het openbaar onderwijs te Roosendaal vast, welke twee artikelen bevatte

29). Artikel 1 luidde: "Er zullen in de kom der gemeente wezen a. een openbare school met de vakken van het gewoon lager onderwijs, de beginselen der Fransche, die der Hoogduitsche of Engelsche taal en die der wiskunde; en b. vanaf 1 november 1869 daarenboven een openbare armenschool voor al de vakken van het gewoon lager onderwijs." De Ge-deputeerde Staten, die ter goedkeuring deze regeling in hun vergadering behandelden, drongen op een geringe wijziging aan. Zij wensten de naam "armenschool" gewijzigd te zien in "school voor kosteloos onderwijs". De oorspronkelijke naam vonden zij "nodeloos vernederend, niet gelukkig gekozen" en "ook niet juist, daar ook onderwijs zal worden gegeven aan kinderen van onvermogenen, die ofschoon niet bedeed, toch voor hen geen schoolgeld werd geheven". De raad stemde met dit voorstel in. 30)

In 1869 werd voor elk schooltype inderdaad een afzonderlijke hoofdonderwijzer benoemd. Voor de M.U.L.O.-school, werd dat A.H.W. Ludwig; voor de school voor kosteloos onderwijs A.J. Verhagen. 31) Beide bleven gevestigd aan de Vughtstraat, maar in 1870 verhuisde de laatste school naar het oude gebouw aan de Kerkstraat, nadat de Broeders hun nieuwbouw, zoals beschreven, hadden betrokken 31). Vanaf 1872 konden de leerlingen van de kosteloze school voortaan ook M.U.L.O.-onderwijs gaan volgen. Op aandringen van de schoolopziener en op instigatie van de schoolcommissie werd de ruimtelijke splitsing der school doorgevoerd. De commissie had het niet nodig geoordeeld het oorspronkelijke gebouw te vergroten. Zij schreef over de accommodatie kortaf: "Gedurende meer dan dertig jaar steeds meer dan 150 leerlingen. Het is groot genoeg". Op 20 augustus 1870 besloot de gemeenteraad tot de splitsing 32).

School kosteloos onderwijs Burgerhoutsestraat 1882

In 1880 bleek de school voor kosteloos onderwijs aan vernieuwing toe. Op 31 juli van dat jaar kwamen burgemeester en wethouders, na overleg met de schoolopziener, met het voorstel in de raadsvergadering om met het oog op de nieuwbouw te kiezen uit twee lokaties: "Het huis van de heer Schul langs Achterdoor" (Kloosterstraat) en "een pand van de gemeente bij de Teekenschool" (H.G. Dirckxstraat 24-26). Tegen de laatste mogelijkheid werd in die vergadering het bezwaar geopperd, dat "het aanhoudend wisselen en fluiten der locomotieven van den spoorweg in de school zouden kunnen hinderen". 33) Niet alleen liep het treinverkeer van en naar Antwerpen en Bergen op Zoom hierlangs, maar ook lag het rangeerterrein er zeer nabij. De zaak werd, zoals ge-

Toeliching foto openbare school aan de Vughstraat anno 1870.
Boven 1e rij staand v.l.n.r. Hoofd der school A.H.W. Ludwig, Van Es, H. Dorenberg,
P. Dieckx, Adr. de Bruijn, Jac. Haast, Th. Vergouwen, P. Braat.
2e rij R. Schröder, Paantjens, Aug. Buijsen, C. Vergouwen, A.J. Baks, Joh. Franssen,
P. Tydeman, W. van Wely.
3e rij J. van Poll Suijkerbuijk, J. Bruijineckx, George Bol, Jan Bol, W. Wenning, C.
Muisaerts, C. de Waal, Jac. Voeten, Leonard de Bruijn.
4e rij L. Tydeman, Ulbo Heerma van Voss, W. Marjijnssen, Arend Heerma van Voss,
C. Roovers.

woonlijk, aangehouden. In december kwam in de raad ter sprake, dat de Inspecteur van het Geneeskundig Staatstoezicht benadrukt had dat men bij de keuze van de plaats der nieuwe school vooral moest letten op de aanwezigheid van goed drinkwater. Wat de lokatie langs "Achterdoor" betref, werd opgemerkt, "dat de Eerwaarde Zusters vreezen dat de verzameling van zoowel jongens en meisjes in dezelfde buurt veel moeite zal veroorzaken". 34)

Had de raad op 20 januari 1881 burgemeeste en wethouders nog gemachtigd over de prijs van de grond langs "Achterdoor" te onderhandelen, een maand later viel de keuze op een terrein van M. de Beer aan de Burgerhoutsestraat, "alwaar geene bijzondere drukte is en zeer goed drinkwater zal aangetroffen worden". 35) Op 19 april van dat jaar vond de openbare aanbesteding van de bouw van de nieuwe school met onderwijzerswoning plaats. Het werk werd voor 14.700 gulden gegund aan Job Meeren, "bouwkundige te Raamsdonkveer". 36)

Nieuwe openbare school Nispen 1883

Zes en twintig jaar na zijn verbouwing in 1856 brachten burgemeester en wethouders tezamen met leden der schoolcommissie, een bezoek aan het oude Nispense schoolgebouw. Geconstateerd werd, dat het complex niet aan de wettelijke eisen voldeed en dat dit "ook niet bewerkstelligd kan worden door uitbreiding". In de raadsvergadering van 5 oktober 1882 werd, tegelijk met deze constatering, door het dagelijks gemeentebestuur een plaats voor de nieuwbouw genoemd, namelijk "het perceel van de Erven van Dorst tgen den steenweg aan deze zijde van het dorp Nispen, dat bijzonder goed gelegen is". 37) De zaak werd vlot afgehandeld. Op 15 februari 1883 machtigde de raad burgemeester en wethouders om het perceel aan te kopen en op 27 maart vond de aanbesteding plaats van de bouw der school met onderwijzerswoning (ter hoogte van Dorpsstraat 41). Het werk werd gegund aan de Roosendaalse aannemer Leonardus Suykerbuyk voor ruim twaalfduizend gulden. 38)

Openbare school Hoogstraat 1902

In 1902 was het ruimtegebrek der beide openbare scholen te Roosendaal inmiddels nijpend geworden. Op 8 maart meldde burgemeester L.J. Schoonheydt in de raadsvergadering, dat gekozen kon worden uit twee alternatieven: uitbreiding van de bestaande accommodatie of nieuwbouw. Volgens hem was uitbreiding "het minst kostbaar, doch met het oog op de groote uitbreiding die de gemeente ondergaat zal het eene vraag zijn of dat bouwen van eene derde school niet gewenscht is". 39) Op 2 april

boog de gemeenteraad er zich weer over. Burgemeester en wethouders stelden, dat uitbreiding financieel het voordeligst was, maar dat desondanks de voorkeur naar nieuwbouw moest uitgaan. De raad ging, zij het met één stem tegen, met deze visie accoord. Hij besloot tevens, dat de nieuwe school mede bestemd zou zijn voor kinderen van "minvermogenen" en dat het schoolgeld beperkt bleef tot "het wettelijk minimum met een kleine vergoeding voor de kinderen van meer gegoeden".

In de vergadering van 31 mei werd gediscussieerd over de plaats van deze derde school. Ter sprake kwam een combinatie met de "Teekenschool", verder of het complex al of niet in de bebouwde kom diende te komen, bijvoorbeeld aan de Hoogstraat "nabij de Hoogbrug" (hoek Brugstraat). De tekenschool aan de H.G. Dirckxstraat verkeerde in een verwaarloosde toestand. Voor de op 2 april 1902 opgerichte "Gemeente-Teekenschool", welke na het ontslag van de eerste directeur, H.G. Dirckx, de oude verving, moest eveneens een adequate huisvesting gevonden worden. 40) De Kade noemde men tevens als plaats voor de nieuwe openbare school met het oog op de opvang van leerlingen uit het "Land van Nassau" (Vinkenbroek, Boeink, Haink, Vroenhout), dat tot de gemeente Roosendaal en Nispen behoorde, doch kerkelijk tot de R.K. parochie van Wouw. Daartegen pareerde de burgemeester, dat slechts 158 van de 600 leerlingen "aan geene zijde van den overweg" woonden.

De keuze viel uiteindelijk op perceel C 375 van wethouder A.H. Bogers aan de Hoogstraat (thans ter plaatse R.K. Huishoudschool "De Hooge Brug"). Op 2 augustus werd overgegaan tot de aanbesteding van de bouw van de zesklassige school met onderwijzerswoning. Aan de Roosendaalse aannemer Joh. J. Stevens gunde men dit karwei voor ruim 7600 gulden. 41)

Openbare school Nieuwstraat 1905

De voorgeschiedenis van de vierde openbare lagere school te Roosendaal is nauw verweven met de reeds genoemde gemeentelijke tekenschool. Op 19 augustus 1904 besloot de gemeenteraad na uitvoerige beraadslagingen om een "Burgeravondschool" op te richten, welke naast de genoemde school zou staan. Deze nieuwe school zou men ruimtelijk "verbinden met de openbare school in de Vughtstraat of indien zulks noodig mocht blijken, naar aanwijzing van burgemeester en wethouders, aan de school in de Burgerhoutse- of in de Hoogstraat". 42) Dit besluit werd een maand later voor een deel ingetrokken. De raad besloot toen tot het oprichten van een vierde openbare lagere school met onder-

wijzerswoning en "tot het verbinden daaraan van de Burgeravondschool met voortgezet onderwijs". Op 14 december besliste de raad om het complex te bouwen op de plaats van de oude "Teekenschool" aan de H.G. Dirckxstraat. Tevens werd bepaald, dat de school in de Vughtstraat alleen voor de minvermogenden bestemd zou zijn, terwijl de scholen in de Burgerhoutse- en Hoogstraat uitsluitend aan onvermogenen toegang zouden verschaffen. 43)

Het definitieve besluit tot aanwijzing van de plaats nam de raad op 29 april 1905. Een onderzoek had uitgewezen, dat de bouw van een school met twee verdiepingen op het oorspronkelijk bedoelde terrein een "paalfundering" vereiste. Dit bracht volgens de berekeningen een kostenverhoging van 4000 gulden met zich mee. Men zag daarom alsnog naar een andere plek uit en de keuze viel op perceel C 2190 aan de Nieuwstraat, thans de School voor Expressie 44). Op 24 augustus 1905 werd het werk voor ruim 31.000 gulden gegund aan de Roosendaalse aannemer F.D. Bruglemans. Op de begane grond bood het gebouw, ontworpen door architect F. Sturm, ruimte aan de openbare lagere school. Op de eerste verdieping werd de Burgeravondschool gehuisvest. 45)

Nederlands Hervormde School 1907

Tot dusver gaf het openbaar onderwijs een gestage groei te zien in Roosendaal. De wetgeving waarborgde zijn belangrijkste financiële bron in de vorm van verplichte gemeentelijke steun, terwijl het bijzonder onderwijs louter moest steunen op de hogere schoolgelden voor de ouders der leerlingen. De scholen van de Zusters en de Broeders breidden zich toch uit. Aan de Kloosterstraat, ter hoogte van de huidige Jeroen Boschschool, bouwden de Zusters in de jaren 1885 - 1890 bijvoorbeeld een nieuw complex voor het lager onderwijs aan meisjes. 46)

In 1906 startte het protestants-christelijk onderwijs in Roosendaal. Op 26 april van dat jaar kwam het voorlopig bestuur tot stand van de afdeling Roosendaal der "Vereeniging ter bevordering van Hervormd Schoolonderwijs in de provinciën Noord-Brabant en Limburg". aan de oostzijde van de Emmastraat werd grond aangekocht voor de bouw van een lagere school. De bouw- en inrichtingskosten van het aanvankelijk twee lokalen tellende gebouw werden begroot op 5.500 gulden. Het op 26 oktober van dat jaar geïnstalleerde schoolbestuur kon op 30 april 1907 zijn gasten verwelkomen bij de officiële opening.

J. van Melle, voorzitter van het schoolbestuur, opende de bijeenkomst nadat het eerste vers van Psalm 103 was gezongen. Uiteraard waren aanwezig A.J. Rietveld, het hoofd der school en onderwijzeres M.J. Dekkers. De verslaggever van "De Grondwet" merkte op: "Alhoewel de school nog niet geheel afgewerkt is, maakt zij toch een prettige indruk. Een breede vestibule geeft toegang tot een tweetal lichte schoollokalen". De school begon met 35 leerlingen. In 1911 breidde zij zich met een derde lokaal uit en werd een derde leerkracht benoemd. Tijdens de algemene vergadering van 16 april 1914 constateerde de secretaris-penningmeester, dat "de Nederlands Hervormde school Roosendaal burgerrecht begon te krijgen, ondanks de tegenwerking van hen, die principieel vijanden van het christenlijk onderwijs zijn". 47)

Meisjesschool Sint Joseph Van Gilselaan 1910

In het najaar van 1908 kochten de Zusters Franciscanessen van de familie Van Gilse een terrein aan de Van Gilselaan om er een klooster- en schoolgebouw op te richten, volgens tekeningen en bestekken van architect G.W. Bennaars. Op 14 september 1910 werd het voltooide bouwwerk plechtig ingewijd. Klooster en school noemde men naar Sint Joseph, als eerbetoon aan de eerste overste van de Roosendaalse Zusters Franciscanessen anno 1832: Mère Marie Joseph. Per 1 oktober 1910 telde school drie klassen met te zamen 160 leerlingen. Aanvankelijk gaf zij lager onderwijs aan meisjes, afkomstig uit de in 1904 gestichte Sint Antoniusparochie. Na de oprichting van de parochie van de H. Joseph in 1923 bezochten mede meisjes uit dit kerkgebied de school. 48)

St. Vincentiuschool 1913

De geschetste uitbreidingen van de accommodatie voor het openbaar onderwijs boden voornamelijk opleiding aan kinderen van arme gezinnen. Het is aan de afdeling Roosendaal van de "Conferentie van H. Vincentius à Paulo" - kortweg de Vincentiusvereniging - te danken dat er voor dezen ook een bijzondere lagere jongensschool tot stand kwam. In 1850 was de Vincentiusvereniging opgericht. Bestuursleden bezochten wekelijks noodlijdende katholieke families om financieel enigszins bij te springen. Op 5 september 1912 las pastoor S. de Groot in de Sint Janskerk de H. Mis bij gelegenheid van de inwijding der Vincentiuschool, gelegen aan de later naar haar genoemde Vincentiusstraat. Veertig leerlingen, welke door de Broeders van Saint Louis onderwijs zouden gaan ontvangen, werden die dag getracteerd op chocolademelk en krentenbroodjes. Geleidelijk aan breidde men de school met telkens een lokaal uit. Per 1 mei 1916 werd het vierklassige gebouw bevolkt door 180 leer-

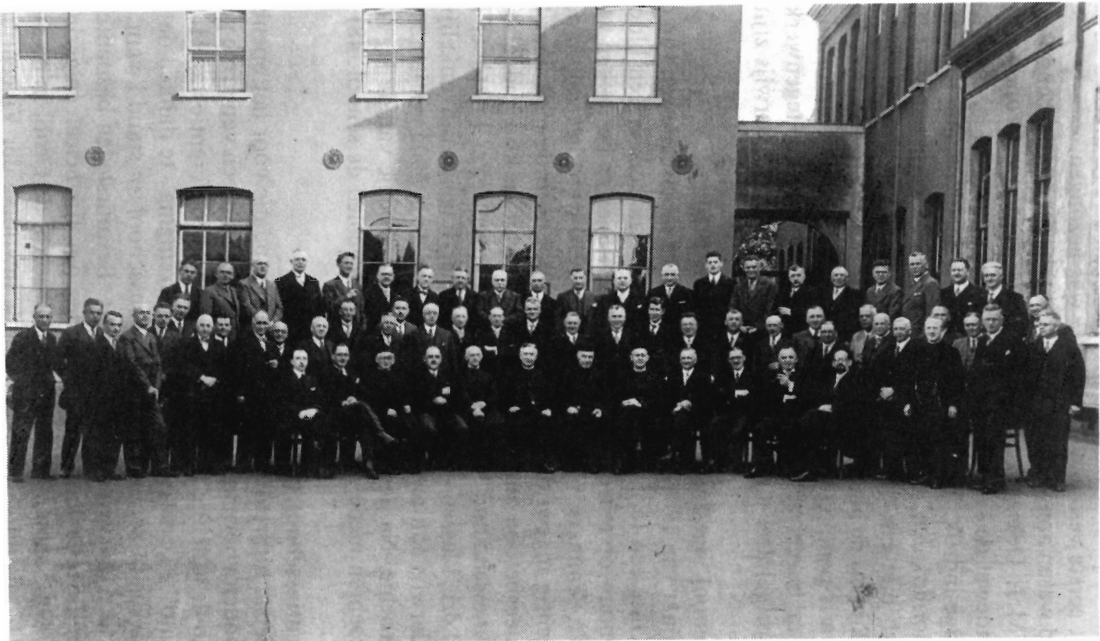

Foto reunie oud-leerlingen van de 'St. Mariëschol' ter gelegenheid van een dubbel kloosterjubiläum, ca. 1940. Thans Stadskantoor, Stadsert 1. Originele foto in het bezit van de heer Jos de Bruyn, Roosendaal.

lingen. Vier broeder-onderwijzers gaven er les. De vereniging had een 4% obligatielening uitgeschreven. Rente en aflossing werden betaald uit de opbrengst van collecten na de Heilige Missen in de beide Roosendaalse parochies Sint Jan en Sint Antonius. In 1915 werd zo ruim 1200 gulden opgebracht. 49)

Slot

Tot zover werd schetsmatig de ontwikkelingen van het openbaar en het bijzonder lager onderwijs weergegeven tot aan de ingrijpende veranderingen, welke zich zouden gaan voordoen na de inwerkingtreding van de aan het begin van dit artikel genoemde Lager Onderwijswet 1920. Als gevolg hiervan kwamen de accommodaties van vele openbare scholen te Roosendaal en Nispen in handen van R.K. schoolbesturen. Deze ontwikkelingen zullen in een latere bijdrage worden beschreven.

A.J.G. BUIJSEN

BRONNEN:

- 1) J.H. Meijssen, Lager onderwijs in de spiegel der geschiedenis. 175 jaar nationale wetgeving op het lager onderwijs in Nederland 1801-1876. 's-Gravenhage 1976, p. 18, 25, 45, 52 en 121.
- 2) Gemeente-archief Roosendaal en Nispen (G.A.R.N.), Repertoire Gemeentesecretaris 1830, nr. 8.
- 3) Rapport van de projectgroep monumentenzorg, Deel 9a. Dorpskern oostzijde Nispen, Roosendaal 1982, p. 1983; G.A.R.N. Register van resolutiën 1798-1799, fol. 101; over het onderwijs te Nispen schreef M. van Terheyden-Oudenhuisen: Dorpsfiguren te Nispen. De Schoolmeester in De Spijcker, Heemkundige Kring Essen 1973, p. 126-137.
- 4) G.A.R.N. Register Notulen gemeenteraad 1851-1855, fol. 186verso-187recto.
- 5) G.A.R.N., Repertoire gemeentesecretaris 1856, nr. 5.
- 6) G.A.R.N., Ingekomen stukken 1832, nrs. 239 en 240.
- 7) Gedenkboek ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan der Congregatie van de religieuzen penitenten-recollectinen van de Onbevleete Ontvangenis te Roosendaal 1832 - september 1932, Roosendaal 1932, pag. 27.
- 8) R. van Hasselt, Bouwgeschiedenis van het kloostercomplex; Jaarboek Oudheidkundige Kring De Ghulden Roos (J.G.R.) Roosendaal 1976, blz. 17.
- 9) Mej. E. van Hasselt, Sic transit . . . Mijmeringen bij een ruïne, in J.G.R. 1976, blz. 6.
- 10) J.A. Weisscher, Van Maria-Ulo tot Maria-Mavo 1922 - 1 augustus 1982. Roosendaal 1982, blz. 6.
- 11) G.A.R.N. Register Notulen gemeenteraad 1856-1859, fol. 116verso-117.
- 12) G.A.R.N. Ingekomen stukken 1859, nr. 119.
- 13) G.A.R.N. Gemeenteverslag 1860; Register notulen gemeenteraad 1859-1865, fol. 48 t/m 49.
- 14) G.A.R.N. Ingekomen stukken 1860, nr. 588.

- 15) G.A.R.N. Register Notulen gemeenteraad 1859-1865, fol. 61.
- 16) G.A.R.N. idem, fol. 71 t/m 72verso, 73verso t/m 75.
- 17) G.A.R.N. Repertoire Gemeentesecretaris 1861, nr. 13.
- 18) G.A.R.N. Ingekomen stukken 1867, nr. (20.6.1861).
- 19) A.J.G. Buysen, De Franse school te Roosendaal, J.G.R. 1974, blz. 26 t/m 41; mej. E. van Hasselt, l'Institut Sandeling te Roosendaal, J.G.R. 1959, blz. 67 t/m 71.
- 20) G.A.R.N. Register Notulen gemeenteraad 1859-1865, fol. 98.
- 21) G.A.R.N. Ingekomen stukken 1865, nr. 266 d.d. 15 mei 1865.
- 22) G.A.R.N. Register Notulen gemeenteraad 1859-1865, fol. 233verso.
- 23) G.A.R.N., idem fol. 234.
- 24) Tussen windvaan en koepel. Vertelsels over de Congregatie van Saint Louis, Oudendbosch 1840 - maart 1940, 's-Gravenhage 1940.
- 25) G.A.R.N. Ingekomen stukken 1866, nr. 126.
- 26) G.A.R.N. Ingekomen stukken 1867, nr. 147.
- 27) G.A.R.N. Ingekomen stukken 1868, nr. 248.
- 28) G.A.R.N. Register Notulen gemeenteraad 1865-1870, fol. 123-124.
- 29) G.A.R.N., idem fol. 127verso t/m 129.
- 30) G.A.R.N., idem fol. 134, vergadering 3 oktober 1868; Ingekomen stukken 1868, nr. 535.
- 31) G.A.R.N. Register Notulen gemeenteraad 1865-1870, fol. 174 en 175; vergadering 2 oktober 1869.
- 32) G.A.R.N. Ingekomen stukken 1872, nr. 275 en 199; Register Notulen gemeenteraad 1870-1872, fol. 171.
- 33) G.A.R.N. Register Notulen gemeenteraad 1876-1881, fol. 212.
- 34) G.A.R.N., idem fol. 237-238; vergadering 2 december 1880.
- 35) G.A.R.N., idem fol. 247verso-248, fol. 250-253; vergadering 17 februari 1881.
- 36) G.A.R.N. Repertoire Gemeentesecretaris 1881, nr. 11.
- 37) G.A.R.N. Register Notulen gemeenteraad 1881-1886, fol. 86verso t/m 87.
- 38) G.A.R.N., idem fol. 103-104; Repertoire Gemeentesecretaris 1883, nrs. 3,4 en 7.
- 39) G.A.R.N. Register Notulen gemeenteraad 1901-1903, ongefolieerd.
- 40) G.A.R.N., idem; P. Bogers, De "Teekenschool" (1859-1901) in J.G.R. 1980, blz. 59.
- 41) G.A.R.N. Repertoire Gemeentesecretaris 1902, nr. 21.
- 42) G.A.R.N. Register Notulen gemeenteraad 1903-1906, ongefolieerd.
- 43) G.A.R.N., idem.
- 44) G.A.R.N. Register Notulen gemeenteraad 1903-1906, besluit nr. 109.
- 45) G.A.R.N. Repertoire Gemeentesecretaris 1905, nr.
- 46) R.J.G.M. van Hasselt, Bouwgeschiedenis a.w., J.G.R. 1976, blz. 18.
- 47) Gegevens ontleend aan "75 Jaar vereniging Protestants Onderwijs te Roosendaal", samengesteld door J.A.A. Leynse, de huidige adjunct-secretaris van deze instelling; De Grondwet 1 mei 1907.
- 48) "Volgens de St. Josephschool is 7 x 10 = 70", Roosendaal 1980, blz. 12.
- 49) De Grondwet 7 september 1912, 27 juni 1916, 25 maart 1925.